

ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА НЕПОВНОЛІТНІХ: ЗМІСТ ТА ПРОФІЛАКТИКА

Заверико Н.В., к. пед. н., доцент

Запорізький національний університет

У статті висвітлюється поняття “делінквентна поведінка”, розглядається механізм її формування у неповнолітніх та характеризуються підходи до профілактичної роботи з делінквентними підлітками та моделі корекції такої поведінки.

Ключові слова: девіантна поведінка, делінквентна поведінка, профілактика делінквентної поведінки, моделі профілактики делінквентної поведінки.

Заверико Н.В. ДЕЛИНКВЕНТНОЕ ПОВЕДЕНИЕ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ, СОДЕРЖАНИЕ И ПРОФИЛАКТИКА /Запорожский национальный университет, Украина.

В данной статье освещается понятие «делинквентное поведение», рассматривается механизм его формирования, характеризуются подходы к профилактической работе с делинквентными подростками и модели коррекции такого поведения.

Ключевые слова: девиантное поведение, делинквентное поведение, профилактика делинквентного поведения, модели профилактики делинквентного поведения.

Zaveriko N. DELINQUENT BEHAVIOR OF TEENAGERS, CONTENTS AND PROPHYLACTIC / Zaporozhian national university, Ukraine.

The term “delinquent behavior”, mechanisms of forming teenager’s delinquent behavior are showed in the article, approaches to prophylactic work with delinquent teenagers and models of correction of this behavior are observed.

Key words: deviant behavior, “delinquent behavior”, prophylactic of delinquent behavior, models of prophylactic of delinquent behavior.

Одним із актуальних завдань, що стоять перед українським суспільством сьогодні, безумовно, є пошук шляхів зниження кількості злочинів серед неповнолітніх та підвищення ефективності їх профілактики. Необхідність вирішення такого завдання зумовлена не лише тим, що криміногенна ситуація в країні залишається складною, а й тим, що у сферу організованої злочинності все більше втягуються неповнолітні; криміногенні групи, створені підлітками, здійснюють тяжкі злочини, і кількість їх постійно зростає. Вирішення цієї проблеми можливо лише у рамках науково обґрунтованої, забезпеченої ефективними технологіями соціально-педагогічної системи перевиховання особистості неповнолітнього шляхом послідовних педагогічних та профілактичних впливів, що забезпечують формування особистості з стійкими та правильними життєвими установками.

Соціально-педагогічна концепція профілактики дозволяє успішно усувати існуючий на протязі багатьох років однобічний підхід, який розглядав особистість лише як продукт “виховного впливу”, а тому не враховував інші об’єктивні фактори, зокрема соціальні умови, які теж досить сильно впливають на особистість. Процес профілактики, як і процес перевиховання в цілому, виступає, з одного боку, як процес залучення особистості до культури – матеріальної, духовної, моральної, а з іншого, – як процес індивідуального розвитку, корекції поведінки неповнолітнього.

Багато недоліків у вихованні неповнолітніх є наслідком того, що не існує належної системи профілактичної роботи як з неповнолітніми взагалі, так і з правопорушниками зокрема.

Різні аспекти порушеної проблеми знайшли висвітлення в роботах науковців: значення соціальної норми при оцінці поведінки неповнолітніх (Л.В. Галагузова, І.Д. Зверева, І.В. Козубовська, Л.В. Мардахаєв); особливості соціалізації неповнолітніх (Н.В. Заверико, І.М. Ковчина, Н.М. Лавриченко, М.П. Лукашевич, Р.В. Овчарова); особливості підліткового віку як передумови виникнення девіантної поведінки (І.С. Булах, Г. Крайк, В.С. Мухіна, Ф. Райс); питання профілактики та корекції

делінквентної поведінки (О. Бовт, І. Козубовська, Т. Колесіна, Т. Люріна, Н. Онищенко, В. Оржеховська, О. Пилипенко, В. Синьов, М. Фіцула) та інші.

Метою статті є аналіз підходів та моделей профілактичної роботи з делінквентними підлітками.

У соціальній педагогіці, як і в соціології, використовується поняття “поведінка, що відхиляється”. Цим терміном визначається поведінка людини, яка не відповідає нормам та рольовим призначенням, що прийняті в суспільстві. Якщо відхилення у поведінці суперечать правовим та моральним соціальним нормам, то таку поведінку вважають девіантною (від лат. *deviatio* – відхилення), а делінквентну поведінку розглядають як крайній прояв девіації.

Делінквентною вважається поведінка, що представляє сукупність протиправних вчинків людини, за які в особливо важких випадках може застосовуватися покарання згідно зі статтями цивільного та кримінального кодексів [1]. В основі формування девіантної поведінки взагалі та делінквентної зокрема, лежить потреба підлітка в позитивній оцінці дорослого і оскільки школа, батьки, оточуючі не завжди враховують цю потребу, то і складаються ситуації, що призводять до постійної фрустрації, внаслідок якої в підлітка формується спочатку неприйняття критики, зауважень з боку дорослого, а потім стійке бажання бути „поганим”, таким, яким його весь час виставляють і називають [2].

Делінквентною поведінка в підлітків стає поступово:

- спочатку виникає суперечність між соціальними нормами і особистістю;
- потім дитина проявляє незгоду, неприйняття соціальних вимог;
- далі здійснює протиправні дії (хуліганство, крадіжки, обман тощо);
- ці дії повторюються і йде накопичення досвіду асоціальної поведінки (хуліганство, насилля та інше);
- дитина групується з дітьми, з такою ж асоціальною поведінкою;
- гуртом вони порушують закони
- і здійснюють злочини [3].

Психологи виокремлюють такі групи делінквентних осіб:

- неповнолітні, які здійснюють правопорушення під впливом певних обставин чи оточуючих людей;
- особи з достатнім рівнем правосвідомості але пасивним ставленням до інших порушників правових норм;
- підлітки, що випадково здійснюють правопорушення;
- неповнолітні, що свідомо порушують правові норми.

Основою профілактичної роботи з девіантними та делінквентними підлітками визначають: *особистісний підхід*, який акцентує увагу на соціальному розвитку особистості і передбачає визнання пріоритету особистості, вимагає демократичного стилю взаємодії суб'єктів соціально-педагогічної профілактики [4, 5]; *індивідуальний підхід*, який спирається на індивідуальні особливості підлітків у всіх формах та методах профілактичної роботи, визначає причини, що викликали таку поведінку саме в цього підлітка, вносить “індивідуальний коректив” (А.С. Макаренко) у загальну програму[6]; *диференційований підхід*, який враховує спільні типологічні ознаки підлітків та їх умовне об'єднання в типологічні групи за цими ознаками[7].

Слід зазначити, що профілактична робота має враховувати не лише індивідуальні та типологічні особливості підлітка, вона спирається на особливості того соціального середовища, в якому живе дитина. Сьогодні теорія і практика соціально-педагогічної

роботи має в своєму арсеналі достатній набір не лише форм та методів ефективного впливу на особистість неповнолітнього, а й широко використовує ефективні профілактичні технології. Як свідчить досвід, у першу чергу, вони активно розроблялись для неповнолітніх з адиктивною поведінкою, але, як свідчить соціально-педагогічна практика, такі технології можуть бути застосовані і для осіб з делінквентною поведінкою. Традиційно багато років використовувались моделі профілактики, що спирались на подання інформації різного плану: **модель аморальної поведінки**, яка базується на твердженні про те, що скоєння правопорушень та злочинів гріховно та аморально; **модель залякування** ґрунтується на постулаті про те, що така поведінка відштовхне оточуючих і покарання буде жорстоким, що призведе до того, що життя буде „невдалим”; у межах **пізнавальної моделі** робиться акцент на інформуванні про права та обов'язки, про відповідальність неповнолітніх, про усвідомлення необхідності бути законотрушним.

На сьогодні, найбільшого поширення набули профілактичні програми, що спрямовані на формування ціннісних орієнтацій, життєвих та соціальних навичок: програма досягнення соціально-психологічної компетентності, програма формування життєвих навичок, програма зменшення факторів ризику та посилення факторів захисту; програми, що базуються на альтернативній діяльності, та програми за методом “рівний-рівному”. Усі ці програми, незважаючи на відмінності в їх змісті та методиках, містять три типові завдання: розвиток соціальної та особистісної компетентності молодшої людини; вироблення в неї навичок самозахисту; попередження виникнення психологічних та соціальних проблем [3].

У програмах соціально-психологічної компетентності домінує акцент на формуванні в підлітків навичок ефективного спілкування, розвитку особистісних якостей, критичного мислення, формування адекватної самооцінки, вміння адаптуватися до різних умов соціального середовища. Провідною метою програм навчання життєвих навичок є формування в підлітків навичок здорового способу життя, відповідального прийняття рішень. Тому до змісту цих програм входить навчання підлітків навичок ефективної взаємодії, регуляції емоцій, вирішення конфліктів, зміцнення зв'язків з членами сім'ї та іншими близькими дорослими, вибору друзів і побудови позитивних взаємовідносин з однолітками, прийняття рішень, уміння сказати “ні”, протидіяти примусу інших, уникати невиправданого ризику.

Програми щодо зменшення факторів ризику та посилення факторів захисту ґрунтуються на аналізі факторів ризикованої поведінки та протидіючих їм факторів антиризиків. У цих програмах найчастіше використовується така класифікація факторів ризику. Індивідуальні фактори: особливості темпераменту, рівень самооцінки та самоконтролю, опірність стресовим ситуаціям, уміння приймати адекватні рішення в кризовій ситуації. Соціальні фактори: взаємостосунки в сім'ї, рольові моделі поведінки батьків та однолітків, особливості контролю та підтримки з боку дорослих, належність до певної групової субкультури, доступність наркотичних речовин, вплив засобів масової інформації тощо.

У програмах, заснованих на організації діяльності, альтернативній делінквентній поведінці молоді, акцент робиться на таких основних моментах: 1) пропозиція індивіду специфічної позитивної активності, яка викликає сильні відчуття та має на меті подолання різного виду перешкод; 2) комбінація особистісних якостей з позитивною активністю; 3) заохочення до участі у всіх видах такої активності; 4) створення груп підтримки молоді, яка думає про вибір своєї позиції. Прикладами такої альтернативної активності можуть бути спеціально організовані подорожі, пов'язані з необхідністю долати складні, часом екстремальні перешкоди, заняття ризикованими видами спорту (скелелазіння, спелеотуризм, дельтопланеризм тощо). Важливою умовою такої активності є оптимальне поєднання потреби в пошукові гострих вражень і схильність

до ризику, які властиві підліткам та молоді, з соціально схвалюваною діяльністю. Альтернативні програми потребують спеціального добору команди тренерів та психологів, значних фізичних та психічних ресурсів, як з боку організаторів, так і зі сторони учасників. Результатом участі в таких програмах для молоді є переживання почуття самоефективності [4].

Крім означених технологій, які застосовують, у першу чергу, групові види роботи, важлива роль у профілактиці делінквентної поведінки неповнолітніх відводиться індивідуальній роботі. Індивідуальна профілактика правопорушень включає виправно-корекційний вплив як один з елементів, а не зводиться лише до нього. Індивідуальна профілактика – це цілеспрямований процес управління перевихованням особистості, який полягає в тому, що правопорушники під впливом вихователів формують у себе правильні погляди та переконання; оволодівають навичками та звичками соціально-позитивної поведінки, розвивають свої почуття та волю, змінюють свої інтереси та здібності. З іншого боку, індивідуальна профілактика спрямована на усунення несприятливих впливів оточуючих на особистість неповнолітнього. Індивідуальна профілактика правопорушень неповнолітніх вирішує такі завдання:

- своєчасне виявлення неповнолітніх з поведінкою, що соціально відхиляється від норми, тих, що схиляються до скоєння злочинів, а також батьків та других осіб, що негативно впливають на них;
- вивчення психолого-вікових особливостей неповнолітніх правопорушників з метою недопущення конфлікту молодої особи з суспільством, усунення причин та умов, що сприяють конфліктові;
- розробка програми індивідуального виховного профілактичного впливу на правопорушника і його довкілля з урахуванням існуючих форм та методів, їх результативності;
- організація взаємодії і наступності у виховній профілактичній роботі усіх суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, повсякденного та неперервного контролю за способом життя підлітка з девіантною поведінкою [5].

Суть індивідуальної профілактики полягає в тому, щоб не допустити скоєння повторних правопорушень та злочинів. Технологія індивідуальної профілактичної роботи з підлітками делінквентної поведінки включає: **мети** (формування у підлітка впевненості в том, що необхідно неухильно виконувати вимоги норм моралі і права); **методи** та **прийоми** виховуючого та контролюючого впливу на особистість, що враховують, які особистісні чесноти у неї відсутні і які слід формувати, а які негативні якості треба усунути (методи стимулювання: похвала, довіра, оцінка, заохочення та методи гальмування (догана, засудження, осуд); **форми** впливу на безпосереднє оточення підлітка, щоб ліквідувати негативний вплив і затвердити таку систему міжособистісних взаємин, що сприяють перевихованню (залучення до читання, мистецтву; введення у неформальну групу з позитивною спрямованістю, соціально схвалювана діяльність; викоріння звички до запізнь, прогулів тощо); **засоби**, які орієнтовані безпосередньо на ті колективи та соціальні групи, громадські та суспільні організації, які можуть дати більший виховуючий ефект: навіювання, бесіда, роз'яснення, суспільна думка тощо; **основні етапи реалізації** профілактичної програми соціального оздоровлення особистості.

Серед інших програм, які останнім часом набувають розвитку в системі освіти, дозвілля, культури, соціального захисту неповнолітніх, слід назвати програми профілактики агресивності серед підлітків, медіації (посередництво підлітків у вирішенні конфліктів, як у середовищі своїх однолітків, так і конфліктів між підлітками та дорослими).

Таким чином, фахівці, що працюють з підлітками, сьогодні на практиці можуть застосовувати цілий спектр різних соціально-педагогічних технологій та програм, які досить ефективно впливають на формування правової поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К.: НМЦ, 1996. – 156 с.
2. Максимова Н.Ю. Воспитательная работа с социально дезадаптированными школьниками. – К.: НМЦ, 1997. – 119 с.
3. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика. – М.: Гарда рики, 2005. – 269с.
4. Білоусова В.О. Особистісний підхід у справах гуманізації взаємин старшокласників та його методичне забезпечення // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 93-96.
5. Бех І. Особистісно-зорієнтоване виховання: шляхи реалізації // Рідна школа. – 1999. – № 2. – С. 13-16.
6. Акимова М.К., Козлова В.Т. Индивидуальность учащегося и индивидуальный подход. – М.: Знание, 1982. – 80 с.
7. Методика и технологии работы социального педагога / Б.Н. Алмазов, М.А. Беляева, Н.Н. Бессонова и др.; Под ред. М.А. Галагузовой, А.В. Мардахаева. – М.: Изд.центр „Академія”, 2002. – 192 с.
8. Заверико Н.В. Соціально-педагогічні технології профілактики адиктивної поведінки // Підготовка соціальних працівників/соціальних педагогів до профілактики адиктивної поведінки молоді // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Наукове видання. – Черкаси: Черкаський національний університет, 2004. – С. 63-71.
9. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. – К.: Логос, 2003. – 134 с.
10. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общ. ред. М.А. Галагузовой. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.

УДК 37.013.42 : 373.66

ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Капська А.Й., д. пед. н., професор

Київський національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова

У статті розкривається взаємозв'язок двох наукових галузей (педагогіки і соціальної роботи), при цьому чітко окреслюються особливості, закономірності та принципи соціальної роботи, що посилює її “самоцінність” і самобутність як науки, і як практики.

Ключові слова: соціально-педагогічна теорія і практика, соціальна робота, соціальна педагогіка, соціальна сфера.

Капская А.И. ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ / Киевский национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Украина.

В статье раскрывается взаимосвязь двух научных отраслей (педагогика и социальной работы), при этом четко очерчиваются особенности, закономерности и принципы социальной работы, что усиливает ее “самоценность” и самобытность как науки и как практики.